

IV BÖLMƏ

MÜASİR DÖVRDƏ MÜƏLLİM ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ PEDAQOJİ ASPEKTLƏRİ

MƏTN PRAQMATİKASINDA FON BİLİYİ PROBLEMI

Musəvi Samirə Elçin

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı şəhəri, Azərbaycan

musavi.samira@mail.ru

Açar sözlər: bilik strukturu, mətn, pragmatika, fon biliyi, diskurs, kontekst

Koqnitivistlərin əksəriyyətinə görə, bilik insan beynindəki əqli sfera daxilində konseptlər, təsvirlər, analogiyaları və elementlər arasındakı əlaqələri özündə ehtiva edən mental göstəricilərdən ibarətdir.

Qeyd olunur ki, bilik formasız bir bütöv deyil və konkret informasiya bloklarını ifadə etmək üçün yaradılır, bu da “bilinin strukturu” termininin istifadəsini şərtləndirir. Bu termin müxtəlif adlarla ifadə olunur: “ensiklopedik bilik”, “bilik formatı”, “fon biliyi” və s. Biliyin bir çox növü var, lakin biz bu növləri 2 böyük qrup daxilində təsnif edə bilərik.

1) Linqvistik bilik

2) İnsan beynində dünya haqqında öz əksini tapmış qeyri-linqvistik bilik

“Biliyin strukturu” anlayışı koqnitiv üslub, xüsusilə də mətnin anlaşılması üçün vacib əhəmiyyətə malikdir. Mətn özündə ifadə olunan informasiyanın başa düşülməsinə və anlaşılmasına yönələn məqsədyönlü koqnitiv fəaliyyət kimi nəzərdən keçirilir. Mətnin anlaşılması prosesi mətnin arxasında duran məlumat barədə hipotezənin üzə çıxarılması və onun təsdiqlənməsi ilə həyata keçir. Koqnitiv dilçiliyin tərəfdarlarına görə, bu proses anlama ilə əlaqəli, konkret modullar çərçivəsində reallaşmalıdır. Anlama üçün lazım olan şərtlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Dil biliyinin istifadəsi

2. Hipotetik anlamaları üzə çıxarmaq və təsdiqləmək

3. Mətnin “model dünyasını” yaratmaq

4. Müəllifin niyyətini, başqa sözlə, mətndə əslində hansı məlumatı vermək istədiyini üzə çıxarmaq

5. Adresant ilə adresant daxilili dünyaları arasındakı əlaqəni qurmaq

Son zamanlarda aparılan müşahidələrə görə mətn pragmatikasında məlumatın oxucuya çatdırılması üçün üslubi vasitələr çox önəmli bir rol oynayır. Bunu nəzərə alaraq deyə bilərik ki, linqvistik vahidlər bilik strukturunun müxtəlif növlərini ifadə etməyə məqsədlənir. Qeyd olunan bu vasitələr mətnə pragmatik funksiya rolunu oynayır. Başqa sözlə desək, mətnə gizlənən əsl informasiyanı aktivləşdirməyə şərait yaradır. Burada “aktivləşdirmək” ifadəsi bilik strukturunu ifadə etməyə yönələn verbal siqnalların təsiri altında nitq prosesi zamanı insan beynində müəyyən hissələrin hərəkətə gəlməsi kimi başa düşülür.

Son dövrlərdə mətn dilçiliyində mətnin linqvistik aspektləri ilə yanaşı, həmçinin qeyri-linqvistik faktorlar, xüsusilə də, həmin mətni sosial cəmiyyətdə istifadə edən dil daşıyıcılarının rolu tədqiqatçıların diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Bu sahə semantika, sosiolinqvistika, mətn dilçiliyi, diskurs təhlili və pragmatika elmləri ilə sıx əlaqəlidir [2, s.37].

Praqmatika dilçilik elminin bir hissəsi olub mətn dilçiliyində özünəməxsus bir yer tutur. Praqmatikada əsas diqqət implisit mənaya yönəlir, çünki sözü gedən mənənin dil strukturu vasitəsi ilə ifadə olunması nəyin nəzərdə tutulduğunu və nəyin anlaşıldığını bilməyi tələb edir. Beləliklə, linqvistik pragmatika dil, mənə və kontekst anlayışlarını özündə ehtiva edir. Qeyd etməliyə ki, kontekstdə söz, söz qrupları, cümlə ilə yanaşı, mətn də müəyyən mənaya sahib olmalıdır.

Van Deyk isə kontekst anlayışına onun iştirakçıların, onların məqsədlərini, kontekstin həyata keçirdiyi məkanını və fon biliyini vacib faktorlar kimi aid edir [6, s.105].

Müəllifin məqsədi və niyyəti vacib faktorlardan olub, dilçilik elminə funksional-pragmatik yanaşma ilə bağlı tədqiqatlarda araşdırılır. Umberto Eko “The Role of the Reader” və “The Limits of Interpretation” “niyyət” anlayışını “müəllifin niyyəti”, “oxucunun niyyəti” və “mətnin arxasında gizlənən niyyət” kimi ayıraraq izah edir [5, s.120]. Birinci kitabında o, oxucunun hər hansı bir mətni oxuyarkən mənə yaratmaq

bacarığını analiz edir. O, mətndəki mənanın yalnız mətnin strukturu hesabına deyil, həm də qarşılıqlı təsirə əsaslanaraq məna yaradan və məna çıxaran oxucunun anlama bacarığı sayısında hasil olduğu fikrinə əsaslı arqument gətirir. Tədqiqatçı mətnin kommunikasiya prosesi ərzində əvvəlcədən qarşıya qoyulmuş anlama məhdudiyyətlərinə görə müəyyən məqsəd qazandığını qeyd edir [5, s.110]. Onun fikrinə görə, hər hansısa verilmiş mətnin məhdud sayda məntiqli və uyğun interpretasiyaları ola bilər.

Mətnin anlaşılmasına fon biliyi əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Formal baxımdan mətnin mənası müəyyən lingvistik elementlərdə mövcud olur və adresat tərəfindən eksplisit şəkildə ifadə olunan müxtəlif leksik, qrammatik və üslubi vasitələrin köməyiylə başa düşülür. Lakin mətni yaradan şəxsin nəzərində tutduğu implisit məna isə yuxarıda qeyd olunan lingvistik elementlərlə tam şəkildə aydın olmur, çünki adresat tərəfindən yaradılan mətn müəyyən mədəniyyət daxilində ümumi fon biliyi sayısında başa düşmədə məhdudiyyətlərlə qarşılaşmayan diskurs iştirakçılarının gümanına əsaslanan gizli anlamının məhsuludur. Mətnin anlaşılmasına bu nöqtəyi-nazardan yanaşma konkret mental modellərə nəzər yetirməyi tələb edir. [4, s.45].

Mətn və diskurs bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. Bəzi dilçilərə görə, diskursun hasil olması şəxs tərəfindən mətnin yaradılması prosesində baş verir. Belə bir fikir diskurs və mətn anlayışlarını fərqləndirməyi şərtləndirir. Belə ki, əgər mətn son nəticədirsə, diskursu isə mətnin yaranması prosesi kimi dəyərləndirmək olar. Mətn konkret bir fəaliyyət üçün məhsulu olduğu halda, diskurs aranızki daha mürəkkəb təbiətə malikdir. Diskursu öyrənmək üçün danışanın niyyətini və fikrini açmaq lazımdır yəni, danışanın aydın lingvistik formaların arxasında gizli şəkildə mövcud olan niyyətini və nəyi demək istədiyini bilməliyik. Bunun üçün də qəbul edən şəxs üçün fon biliyinin rolu danılmazdır.

Mətn ünsiyyət üçün çox vaxt formal konstruksiya rolunu oynayır, diskursu isə mental proseslər səviyyəsində yanaşılır. Başqa sözlə, diskurs mətnin arxasında mövcud olan qeyri-lingvistik faktorlarla əlaqəlidir. Müəyyən bir təyinedici ifadənin davamlı istifadəsi fon biliyinin və ya danışan və dinləyən arasında mətnədə açıq şəkildə özünün bürüzə verməyən orta qəbulənin olduğunu ifadə edir [3, s.84].

“Now, I’ve always has a clear view about immigration. I believe that immigration has brought significant benefits to Britain, from Polish heroes who fought for us during the war to West Indians who helped us to rebuild afterwards; from those who’ve come to our shores seeking a safe heaven, from persecution, to those who’ve come to make a better life for themselves and their families and, in the process, have enriched our society by working hard, taking risks and creating jobs and wealth for the whole country” [1, s.72].

Yuxarıda qeyd olunan mətnin müəllifi istifadə etdiyi “Britain”, “us”, “our shores”, “our society” və “the whole country” ifadələri arasındakı gizli əlaqələrin dinləyicilərə onların koqnitiv bacarıqları sayısında anlaşılıqlı və aydın olub olmasını göstərməyə çalışır. Baxmayaraq ki, burada ümumi informasiya şəxs əvəzlili “us”, yiyilik əvəzlili “our” və müəyyən artıqlı “the” ifadələrinin köməyi ilə reallaşır, çünki formanın istifadə olunması mətnədə açıq şəkildə özünü göstərməyən, lakin oxucuda mövcud olan fon biliyini ifadə edir. Beləliklə, mətnəli mənanın anlaşılmasındakı çətinlik aradan qalxır.

Ədəbiyyat

1. Mammadov, A. Studies in Text and Discourse/ Mammadov, A.-Azerbaijan University of Languages,-2017.-p.108 .
2. Beaver, D. Presuppositions and Assertions in Dynamic Semantics/ Beaver, D.-University of Edinburgh,-1995.- p.250
3. Kadmon, N. Formal Pragmatics/ Kadmon, N. -Blackwell Publishers,-2001.-p.436
4. Kartuneen,L.Presuppositions and Linguistic Context/ Kartuneen,L.-London: Longman,-1974.-p.378
5. Eco, Umberto. The Role of the Reader/ Eco, Umberto.- Indiana University Press,-1979.-p.214
6. Dijk, Teun A. van 1985 Semantic Discourse Analysis/ Dijk, Teun A. van- London: Academic Press,-1989.- p. 235

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМА ФОНОВЫХ ЗНАНИЙ В ТЕКСТОВОЙ ПРАГМАТИКЕ

Мусаев С. Э.

Азербайджанский университет языков

Понятие «знания» имеет широкую и сложную характеристику. Это понятие можно рассматривать как совокупность умственных представлений, происходящих в человеческом разуме. Виды знаний можно разделить на 2 большие группы:

- 1.Лингвистическое знание
- 2.Нелингвистическое знание

Нелингвистическое знание, которое относится ко второй группе, можно обозначить термином «фонового знания». В правильном понимании текста «фоновое знание» играет важную роль. С формальной точки зрения значение текста существует в определённых лингвистических элементах и понимается с помощью явных лексических, грамматических и стилистических средств лицом, который принимает данный текст. Однако для того, чтобы полностью и ясно передать скрытое значение, которое имеет в виду создатель текста, использование обозначенных нами лингвистических средств недостаточно, и получателю полностью становится неясно, потому что любой созданный адресантом текст является продуктом скрытого понимания, опирающегося на предположение участников дискурса, которые не встречают какие-либо ограничения в понимании значения текста благодаря фоновому знанию в рамках определённой культуры. Таким образом, обозначенный выше данный фактор создаёт возможность для участников дискурса выразить определённую информацию опосредованным путём.

Ключевые слова: структура знания, текст, прагматика, фоновое знание, дискурс, контекст

SUMMARY

THE PROBLEM OF BACKGROUND KNOWLEDGE IN TEXT PRAGMATICS

Mousavi S.E.

Azerbaijan University of Languages

The term “knowledge” has a complex and wide characteristics. It can be regarded as a whole of some mental representations occurring in the human mind. We can divide the types of knowledge into two groups:

- 1) Linguistic knowledge
- 2) Non-linguistic knowledge

The second group can also be called as “background knowledge”. Background knowledge plays an important role for the interpretation of the text. Normally the meaning of text exists in the relevant linguistic elements and can be understood by a receiver by means of explicit grammatical, lexical, and stylistic devices. But implicit meaning the sender intend is not fully explicated in these noted representations. Because any text by a sender is a product of an invisible compromise based on the assumption of discourse participants who don't experience any difficulty in understanding thanks to the background knowledge within certain culture. Thus it helps the discourse participants to express certain part of information in an implicit way.

Keywords: knowledge structure, text, pragmatics, background knowledge, discourse, context

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ UĞURLU PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİN ƏSASI KİMİ

Allahverdiyeva Leyla Nəşib qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

lela_levla@mail.ru

Açar sözlər: nitq mədəniyyəti, müəllim, pedaqoji şəraitlilik, müəllim nitqi, ifadəlilik.

Müəllimin məharətinin tərkib hissələrindən biri də onun nitq mədəniyyətidir. Kimin nitq mədəniyyətinə, ceteris paribus - bilik və metodik bacarıq səviyyəsinə sahib olması - tərbiyə işində böyük uğurlar qazanır. “Hər bir məqsəd üçün vasitələr var, bu, linqvistik vasitələr mədəni cəmiyyətin şüarı olmalıdır” [3] Müəllimin nitq mədəniyyətinin tərkib hissələri:

1. Dilin qrammatik qaydalarını bilmək
2. Təqdimatın sadəliyi və aydınlığı
3. Ekspressivlik:
 - a) intonasiya və tonallıq
 - b) nitqin tempi, pauzalar
 - c) səs dinamikası
 - d) lüğət zənginliyi
 - e) obrazlı nitq
 - e) diksiya
4. Sözlərin düzgün tələffüzü: